

*Homenaxe a
Xosé Luís Sánchez Ferraces*

HOMENAXES DA UNIVERSIDADE DE VIGO, 8

Homenaxe a Xosé Luís Sánchez Ferraces

Vigo : Universidade de Vigo, Servizo de Publicacións, 2015
224 p. ; 17x24 cm. – (Homenaxes da Universidade de Vigo, 8)

D.L. VG. 702-2015 – ISBN 978-84-8158-695-4

1. Sánchez Ferraces, Xosé Luís 2. Filoloxía Galega I. Universidade de
Vigo. Servizo de Publicacións, ed.

811.134.4

929 Sánchez Ferraces, Xosé Luís

082.2

Edición:

Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo

Edificio da Biblioteca Central

Campus de Vigo

36310 Vigo

Tel.: 986 812 235

sep@uvigo.es

© Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, 2015

© Dpto. Filoloxía Galega e Latina

Printed in Spain - Impreso en España

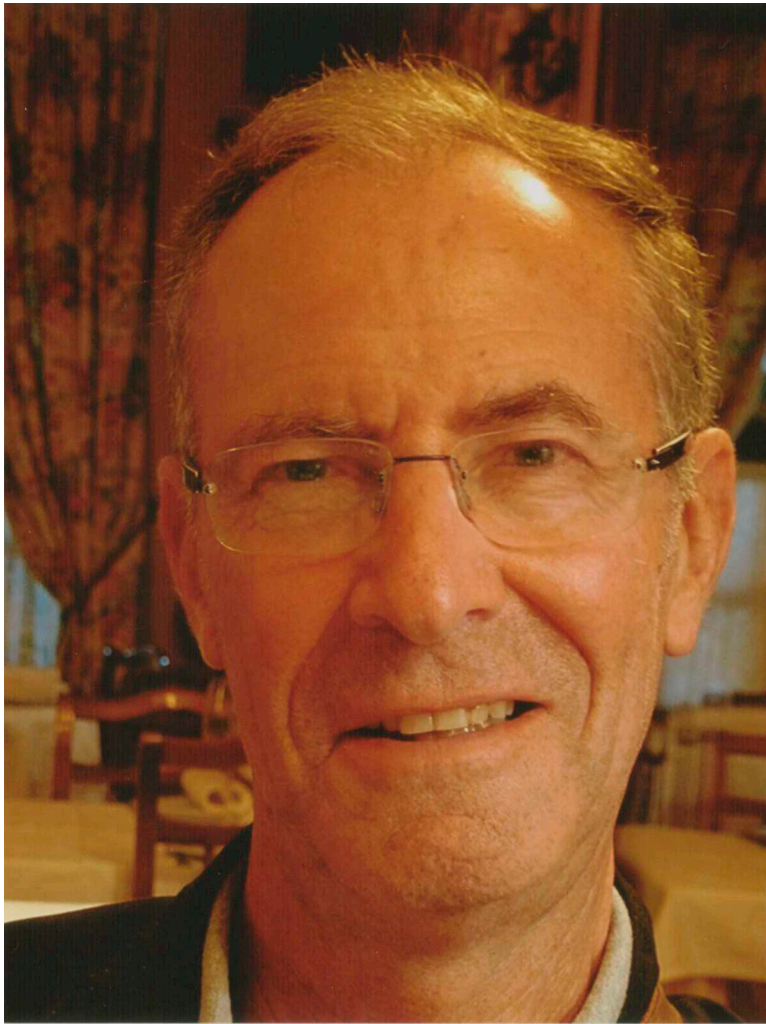
ISBN: 978-84-8158-695-4

D.L.: VG 702-2015

Maquetación: Tórculo Comunicación Gráfica, S.A. e
Área de Imaxe da Universidade de Vigo

Impresión: Tórculo Comunicación Gráfica, S.A.

Reservados todos los derechos. Ninguna parte de este libro puede reproducirse o transmitirse por ningún procedimiento electrónico o mecánico, incluidos fotocopia, grabación magnética o cualquier almacenamiento de información e sistema de recuperación, sen o permiso escrito do Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo.

Xosé Luís Sanchez Ferraces

Índice/

- 9 *Presentación/*
Ana Acuña Trabazo, Aquilino Santiago Alonso Núñez, Xosé Antón
Palacio Sánchez
- 13 *Dun tempo e dunha terra/*
Ana Acuña Trabazo
- 17 *O grupo Brais Pinto na educación secundaria obrigatoria. Achega ao seu
tratamento didáctico/*
Ana Acuña Trabazo
- 31 *Unha carta de Otero Pedrayo (23-2-1970) sobre Os cen mellores poemas da
lingua galega (Lugo, 1970)/*
Xesús Alonso Montero
- 45 *O artigo nunha fala galega/*
Aquilino Santiago Alonso Núñez
- 61 *Querer + participio flexivo en galego: unha nova perífrase?/*
Xosé-Henrique Costas González
- 77 *Motivos, forma e estrutura sintáctica dos refráns compilados por Marcial
Valladares/*
Xosé A. Fernández Salgado
- 117 *Codistribucións de tónica e derradeiro grafema en galego/*
Víctor Fresco Barbeito
- 145 *Sobre unha “cousa” de Castelao/*
Manuel Forcadela
- 161 *Aproximación a Herdo do canto de Arcadio López Casanova/*
Xesús Lantes Vitureira

- 175 *Arredor do popular na narrativa de Álvaro Cunqueiro/*
Camiño Noia Campos
- 191 *De como os galegos contemporáneos de Miguel de Unamuno falaron del/*
Alexandre Rodríguez Guerra
- 207 *Esquemas de acción con tratar en galego/*
Xosé Soto Andión

Presentación/

Cando ó finalizar o curso 2009/2010 o Profesor Xosé Luís Sánchez Ferraces se retirou, os editores deste libro pensamos en dedicarlle un libro de homenaxe para mostrarlle o noso afecto e o do resto do Departamento de Filoloxía Galega e Latina a unha persoa moi querida por nós, polo resto do departamento, polo seu alumnado e por toda a Facultade de Ciencias da Educación e do Deporte de Pontevedra. O noso libro segue unha tradición que vén de lonxe.

Sabemos que moitos profesores doutros departamentos da Universidade de Vigo e moitos profesores de Filoloxía Galega e de Filoloxía Románica das outras universidades de Galicia querían participar nesta sentida homenaxe, pero decidimos realizar un libro máis pequeno tendo en conta os tempos austeros que estamos vivindo.

Ó final contamos con once contribucións sobre lingua e literatura galega realizadas por nove compoñentes do departamento do homenaxeado (Ana Acuña Trabazo, Aquilino Santiago Alonso Núñez, Xosé-Henrique Costas González, Xosé Antón Fernández Salgado, Manuel Forcadela, Xesús Lantes Vitureira, Camiño Noia Campos, Alexandre Rodríguez Guerra e Xosé Soto Andiñón), por un ex-alumno da Facultade de Filoloxía e Tradución da Universidade de Vigo (Víctor Fresco Barbeito) e por Xesús Alonso Montero, antigo profesor da Universidade de Vigo e actual Presidente da Real Academia Galega.

A continuación damos conta dunha maneira breve do contido das investigacións deste libro de homenaxe, que comeza cunha semblanza realizada por Ana Acuña Trabazo.

O capítulo “O grupo Brais Pinto na educación secundaria obrigatoria. Achega ao seu tratamento didáctico” valora como aparece e como debería aparecer estudado este grupo de galegos que botou a andar en Madrid en 1958. Despois de describir o grupo e consideralo necesario “para a reconstrución do sistema literario galego o para o devir histórico de Galicia”, Ana Acuña defende o seu estudo interdisciplinar (na materia de lingua e literatura galega e na de ciencias sociais, xeografía e historia) e propón unha serie de actividades didácticas.

En “Unha carta de Otero Pedrayo (23-2-1970) sobre os *Cen mellores poemas da lingua galega* (Lugo, 1970)”, Xesús Alonso Montero comenta as características desta obra por el antologada: motivos do éxito editorial, contido da escolma, recepción crítica, revelacións sobre a orixe nunha escolma prohibida en 1967 (e da que se reproduce un informe dos funcionarios de Consulta Voluntaria Previa). Por último exhuma e comenta, máis de corenta anos despois, unha carta de Ramón Otero Pedrayo a propósito da escolma e explica a súa “peculiar visión do universo labrego de Galicia”.

Aquilino Santiago Alonso Núñez en “O artigo nunha fala galega” estuda o artigo definido e o artigo indefinido na fala do municipio de Castrelo do Val (Ourense). A investigación ábrese cunha introdución, céntrase cun apartado conclusivo e, ademais de explicar o funcionamento do artigo definido e do artigo indefinido, tamén se trata a noción de artigo.

En “*Querer + participio flexivo* en galego: unha nova perífrase?” Xosé Henrique Costas mostra que no galego falado no suroeste de Galicia existe un tipo de construción verbal que coincide totalmente con outra idéntica existente en sardo e en djudezmo ou xudeu-español dos Balcáns. O autor analiza a conexión non casual entre galego e sardo e suxire a idea dunha orixe común nun tipo de construción latina que permanece precisamente nos dous romances máis arcaizantes: galego e sardo. Tamén analiza se este tipo de construción verbal é unha perífrase ou non.

“Motivos, forma e estrutura sintáctica dos refráns compilados por Marcial Valladares” céntrase na descrición da parte máis esquecida da compilación folclórica do estradense: a colección anotada de refráns. Despois de situar o refraneiro de Valladares na recolla feita en Galicia, Xosé Antón Fernández Salgado comenta algunhas das súas características lingüísticas tendo en conta os motivos que os xeraron, os recursos literarios e a estrutura sintáctica que os sustentan.

En “Codistribucións de tónica e derradeiro grafema en galego” Víctor Fresco Barbeito continúa investigando se, á hora de adaptar arabismos, a tónica se escolle en función do esperable en galego. O autor indaga cáles son os parámetros dos que depende a escolla e analiza o derradeiro grafema, a categoría gramatical e o número de sílabas como distribucións propias e como factores para a prototipicidade tónica, tanto no VOLGA como corpus lexicográfico como nunha selección teatral como corpus empírico.

Manuel Forcadela analiza un microrrelato de Castelao (“Sobre unha *cousa* de Castelao”) e nel non ve unicamente un litixio entre fidalgos e campesiños, senón que para el hai tamén un confronto entre fidalgos, campesiños e aquel que relata o enfrontamento entre estes. Tamén interpreta que Castelao propón unha corrección do comportamento da fidalguía e do campesiñado.

Xesús Lantes Vitoreira en “Aproximación a *Herdo do canto* de Arcadio López Casanova” realiza unha aproximación á obra poética de Arcadio López Casanova, esencialmente centrada na análise temática e estrutural dando conta das vivencias dun autor que desde o presente conxuga poeticamente o pasado e o presente, o Páramo lugués e o Mediterráneo.

“Arredor do popular na narrativa de Álvaro Cunqueiro” valora a adecuación do termo “popular” ao relato do escritor mindoniense. Camiño Noia Campos considera que a caracterización de popular non define o tipo de textos que compoñen a triloxía e tenta demostrar que “son moitas as semellanzas que teñen co resto da narrativa do mindoniense, dado que toda ela está construída con elementos do ámbito popular e culto”.

“De como os galegos contemporáneos de Miguel de Unamuno falan del” recompila aqueles comentarios, críticos ou laudatorios, que, dende a Galicia contemporánea se verteron arredor do polígrafo vasco, con especial atención á fisionomía, ao saber e ao carácter. Alexandre Rodríguez Guerra manexa diferentes fontes (publicacións periódicas, epistolarios, monografías...) para presentarnos as opinións de R. Otero Pedrayo, F. Camba, Emilia Pardo Bazán, etc.

O obxectivo de “Esquemas de acción con *tratar* en galego” de Xosé Soto Andiñón consiste en analizar esquemas con *tratar* como núcleo en galego, nos que este verbo actúa como predicado de acción. Algunhas das construcións presentadas poden ter ademais equivalentes noutras linguas romances ibéricas. O traballo deriva das investigacións que este autor está realizando para a elaboración dun dicionario analítico de construcións verbais e toma como base das súas análises o concepto de *construción* para tentar proxectalo no estudo das estruturas nucleadas por este verbo.

Terminamos co desexo de que este libro sirva como proba da nosa gratitude e do noso cariño a unha persoa que nos acompañou durante un gran período da súa vida e da nosa e que soubo ser un bo profesor e un bo compañeiro.

Ana Acuña Trabazo

Aquilino Santiago Alonso Núñez

Xosé Antón Palacio Sánchez

Xosé Luís Sánchez Ferraces viu a primeira luz en San Xoán de Filgueira, aldea que –nos finais dos corenta do século XX– aínda non fora engulida pola cidade de Ferrol. O olor a alcatrán e a vías do tren serán lugares da memoria para aquel neno ó que hoxe homenaxeamos.

Dos anos infantís recorda andar moitos quilómetros ó día para chegar ao colexio Tirso de Molina, na parte final da cidade. Eran traxectos que pai e fillos facían a pé, aproveitando a vía do tren, en dirección do traballo e da escola. O camiño de ida era o único que compartían un e outros, pois o pai xa non volvería á casa para comer e os nenos aproveitarían para xogar ó fútbol ata que escurecía na esplanada que había por detrás do mercado de abastos.

Nos anos sesenta Sánchez Ferraces iniciou os estudos de Filosofía e Letras (sección de Filoloxía Románica: Español) grazas a unha bolsa completa do grupo 2 (30 mil pesetas anuais) da Fundación Barrié de la Maza.

Nos tempos en que os libros o eran todo, cumpría erguerse cedo para poder consultar na biblioteca o único –ou case– exemplar do *Summa Artis*, insuficiente en todo caso para o elevado número de alumnado. Idéntica escaseza era padecida cos exemplares das obras de literatura de lectura obrigatoria. Nesta situación, a asistencia á clase convertíase en fundamental e os apuntamentos en ferramenta básica para poder preparar os exames das distintas materias.

Daquelas aulas, que hoxe ocupa a Facultade de Historia, Xosé Luís Sánchez Ferraces lembra a Carmen Bobes Naves pola súa seriedade, puntualidade e exquisita preparación das clases. Por desgraza para moitos daqueles estudantes, a profesora Bobes Naves pronto deixaría Galicia. Así entendeu Pepe Cáccamo, nas súas *Memorias de poeta* (2006: 136) aquel cronotopo

En Santiago de Compostela, eu, como a maioría dos meus contemporáneos, aprendín moito máis das vivencias emocionais (...), das actividades autoorganizadas (...) e das procuras intelectuais de iniciativa persoal que da ciencia emanada das aulas.

No curso 1975-76 comezou, como Profesor Adxunto Interino, o seu labor docente impartindo materias de Lingua e literatura Galegas na Escola Universitaria de EXB de Pontevedra. Estas materias serán sempre obxecto dos seus estudos e máis da súa docencia.

E así o demostra a súa participación, con Xosé Antón Palacio e Luísa Blanco, na elaboración dunha serie de volumes didácticos: *Obradoiro de lingua galega 6* (1987), *Obradoiro de lingua galega 7* (1988), *Guía didáctica de Obradoiro de lingua galega 6* (1989) e *Guía didáctica de Obradoiro de lingua galega 7* (1989). Ademais de traducir para o galego a obra de Brigitte Logeart, *Consecuencias dunha fuga* (1990).

En 1984 foi nomeado Profesor Titular de Escolas Universitarias na área de coñecemento de Filoloxías Galega e Portuguesa ata que se xubilou en 2010. Foron, polo tanto, 35 anos participando na redacción de plans de estudos e adaptándose ás distintas leis do ensino universitario, sen esquecer nunca a súa responsabilidade co alumnado e a súa colaboración cos compañeiros e coas compañeiras. As seguintes palabras que encabezan un artigo e un capítulo de Sánchez Ferraces son abondo significativas do valor outorgado á docencia:

Escribino pensando nos estudantes da Facultade de Ciencias da Educación ós que animo constantemente a descubrir as posibilidades significativas das palabras isoladas e a apaixonarse coa beleza das palabras encadeadas. Non hai maior satisfacción que mirar algúns ollos e ver que de vez en cando o brillo condensado da sorpresa e da admiración. (Sánchez Ferraces 2006).

E a cal debe ser o labor do docente:

O obxectivo deste traballo, dirixido preferentemente a alumnos universitarios, non vai ser o estudio de todo o conxunto de inversións e dislocacións susceptibles de resultar pertinentes no interior da estrutura oracional. Limitarei a miña análise (...) para que os destinatarios do ensaio poidan tirar todo o proveito posible desta clase de palabras cando a teñan que usar nos seus escritos. (Sánchez Ferraces 1999: 918).

Durante os 35 anos –ininterrompidos– de maxisterio universitario, compatibilizou a docencia co desempeño de cargos académicos: Subdirector da Escola Universitaria do Profesorado de EXB de Pontevedra (de 1986 a 1990), Secretario do Departamento de Filoloxía Galega da Universidade de Vigo (de 1990 a 1992) e membro do Seminario permanente de litera-

tura galega para o COU (ao longo de bastantes cursos). Outro mérito relevante é o cargo como Secretario do *Boletín Galego de Literatura* (desde 1989, ano da súa creación, ata 1992) e de membro do seu Consello redactor.

A prioridade outorgada ó labor docente e á paternidade, restoulle tempo para publicar. Con todo, dunha maneira calada e constante, Xosé Luís Sánchez Ferraces nunca deixou de estudar e ten redactado interesantes e variados inéditos, como corresponde á erudición e continuo perfeccionismo de quen gusta do traballo ben feito.

Unha mostra édita é o estudo dedicado á obra de Vicente Risco e que parte da realización dunha tese de licenciatura, baixo a dirección do profesor Ramón Lorenzo Vázquez, titulada “Introducción á lectura de *A Coutada*, de Vicente Risco”.

Os investigadores da filoloxía galego-portuguesa, pero tamén da literatura hispanoamericana, deberían coñecer os artigos e capítulos que Xosé Luís Sánchez Ferraces dedicou a autores como V. Risco, C. Casares, C. E. Ferreiro, Rosalía de Castro, D. Rodríguez Castelao, J. Gomes Ferreira, J. Saramago e J. Cortázar.

Como exemplo, centrados na filoloxía galega, podemos citar os seguintes títulos: “Os pensamentos de ás negras, claves para unha análise de *Follas Novas* e *En las orillas del Sar*” (1986); “A estética poética dun antipoeta chamado Celso E. Ferreiro” (1989); “Natureza e Tradición: dúas categorías estéticas de Castelao” (1989); “Literariedade e ideoloxía en “Extraño intermedio” de Celso E. Ferreiro” (1992); “Introducción á lectura de *Dedalus en Compostela*” (1994); “*Os mortos daquel verán* vinte anos depois da súa publicación” (2007); “Vicente Risco e a modernidade. Lectura e análise de tres relatos” (2008 e 2009).

Á filoloxía portuguesa pertencen traballos como “José Gomes Ferreira, poeta e prosista militante” (1987); “*Dias sem véus*: a crónica dun día implacable (Comentario a unha vagabundagem de José Gomes Ferreira)” (1990); “Semántica e sintaxe do adxectivo adxunto nunha novela de José Saramago” (1999); “O poema inicial de *Panfleto contra a Paisagem* de José Gomes Ferreira” (2006); “*O evangelho segundo Jesus Cristo*, de José Saramago. Un título e un texto perturbadores” (2012).

En canto á literatura hispanoamericana, é de lectura imprescindible o seu artigo “Homotecia ficcional e combinación de estruturas en ‘Todos los fuegos el fuego’ de Julio Cortázar” (2009), unha homenaxe “ao gran narrador de distancias reducidas, ao mestre do relato curto, ao virtuoso rebentador da forma na narración breve”, como se encarga de demostrar Sánchez Ferraces. Ó escritor nado accidentalmente na embaixada de Ar-

xentina en Bélxica xa lle dedicara unhas páxinas anos antes, cando Sánchez Ferraces (1992) fora quen de relacionar a tortura reflectida por Julio Cortázar coa padecida por un dos personaxes de Celso Emilio Ferreiro.

Un dos grandes valores dos escritos de Xosé Luís Sánchez Ferraces reside na súa capacidade de interrelacionar historia, literatura, socioloxía e demais artes do espírito. Velaquí unha cita na que se explica marabillosamente:

O verdadeiro horizonte da crítica literaria está máis alá do texto: no home, na sociedade, na historia, é dicir, nos estratos básicos da experiencia individual e social. A literatura en xeral e cada texto en particular deben ser interpretados como unha práctica específica da ideoloxía. Deber de práctica crítica será non só facer unha análise *formalista das formas* senón tamén (...) revela-la ideoloxía ofertada, a conciencia individual e social desprendida, a xénese e o significado dunha mundividencia que desde o punto de vista individual non é gratuíta e desde o punto de vista social non é nunca arbitraria. (Sánchez Ferraces 1990: 29).

Tralo estudioso Sánchez Ferraces agóchase un gran lector capaz de descifrar os acontecementos significativos dos textos literarios e que, como indicaba o seu admirado Cortázar, son os que actúan no lector como unha especie de apertura, de fermento que proxecta a intelixencia e maila sensibilidade cara a algo que vai máis alá da anécdota literaria (Sánchez Ferraces, 1990).

Talvez cun mestre gratuíta que o guiase nos anos estudantís, Xosé Luís Sánchez Ferraces daría ó prelo investigacións que botamos en falta na lingua e na literatura galega e que permanecen inéditas no seu ordenador (sobre María Mariño e sobre os sufixos en galego, por exemplo, pero tamén sobre a Guerra Civil, Vicente Risco...), pois viviu tempos nos que os profesores non sempre eran xenerosos nin estaban á disposición do alumnado. Nós, que si contamos coa súa xenerosidade e coa súa disposición, queremos deixar constancia do noso agradecemento a quen foi bo profesor e boa persoa.

Ana Acuña Trabazo

O grupo Brais Pinto na educación secundaria obrigatoria. Achega ao seu tratamento didáctico/

Ana Acuña Trabazo

Universidade de Vigo

1. Introducción

Dende o curso 2001/2002, curso da nosa chegada á Universidade de Vigo, contamos co maxisterio de Xosé Luís Sánchez Ferraces en moitos campos do saber (lingua e literatura galegas, literatura universal, socioloxía...). Volvemos a vista atrás e recordámolo naqueles primeiros anos en que compartiamos un seminario no vello edificio da avenida de Bos Aires e, máis tarde, no seu despacho número 118 da Xunqueira. Foron moitas as ocasións nas que nos mostrou a súa xenerosidade falándonos de libros, prestándonos a súa biblioteca, léndonos e corrixíndonos con infinita paciencia, explicándonos os “pensamentos de ás negras”, facéndonos entender a bipolaridade como don...

Sabemos que non chega unha vida para agradecerlle o compartido e, como Xosé Luís Sánchez Ferraces nos insistía na importancia da docencia nunha facultade que forma ensinantes, pareceunos oportuno ofrecerlle este traballo sobre o aproveitamento didáctico do grupo Brais Pinto e que ten a súa orixe nunha charla para docentes¹.

2. Como, cando e onde aparecen os Brais Pinto no ensino obrigatorio en Galicia

Se consultamos os contidos dos libros da educación secundaria obrigatoria, comprobaremos que o grupo Brais Pinto pode aparecer citado e fotografado nos manuais de Lingua e literatura galega de 4º da ESO. En efecto, ó falar dos poetas da Xeración das Festas Minervais adóitase men-

¹ Charla inserida dentro das actividades da exposición “Brais Pinto, o afiadador revolucionario” (Verbum. Casa das Palabras do 14 de setembro ao 1 de novembro de 2010).

cionar que unha parte deles, durante a súa estada en Madrid, fundou o grupo Brais Pinto. Tamén se cita o grupo cando se estudan os principais autores da Nova Narrativa Galega.

Con todo, se profundamos nos traballos e nos días dos Brais Pinto, concluímos que non resulta suficiente esa presenza. Antes de presentar a nosa proposta, faremos unha breve descrición do grupo.

En Brais Pinto, coma noutros grupos de galegos en Madrid, uníronse estudantes (procedentes dos escuros anos santiagueses ou dos salmantinos: Xosé Luís Méndez Ferrín, Ramón Lorenzo, Bernardino Graña, Xosé Alexandre Cribeiro, Herminio Barreiro) e traballadores (Xosé Fernández Ferreiro, César Arias, Reimundo Patiño, Bautista Álvarez). Serán os últimos, sobre todo César Arias e Reimundo Patiño, os considerados aglutinadores e transmisores do seu facho cando o grupo se disgregue coa marcha dos estudantes.

Ó redor de Brais Pinto, foron incorporándose ós poucos unha serie de satélites²: Xosé Manuel Beiras, “Foz” e Xavier Costa Clavell. Ademais dos que chegaban, os Brais Pinto sempre contaron coa axuda das xeracións anteriores: Ben-Cho-Shey, Uxío Novoneyra, Xesús Alonso Montero... O segundo, Novoneyra, volvería estar moi presente nos anos finais do grupo, así como Daniel Pino e Arjona (Acuña 2011).

Entre todos os membros dos Brais Pinto había unha sintonía colectiva sobre a idea dunha nación na que había moito por facer con respecto ó idioma, ás carencias político-culturais de Galicia e á súa renovación. As novidades propostas polos Brais Pinto supuxeron unha ruptura político-cultural e a descuberta de novos camiños para a poesía, para a narrativa, para o cine e para a arte.

- Sobre o idioma galego, os Brais Pinto concibían a necesidade de ensinalo, potencialo e normalizalo.
- No plano cultural e político, algúns membros recoñeceron (Acuña 2009) un labor larvario de renovación política baixo o labor literario. É dicir, as actividades de renovación artística (literaria, pictórica...) son consideradas como “tapadeira”, “ilustración” ou “detalle” de algo diferente.
- No terreo literario, os Brais Pinto atenderon especialmente o xénero poético de tal maneira que se distanciaron da supervivencia imaxinista e neotrobadoresca, asumiron a novidade existencial de

² Máis lonxe do grupo, pero non dalgunhas persoas, estaban outros: o Mariano, o Pla e o Eduardo Rivas (Barreiro 1986).

Manuel Cuña Novás e de Manuel María, simpatizaron con Celso Emilio e crearon unha colección poética. A pesar de non editaren unha colección narrativa, os Brais Pinto mantiveron unha estreita relación cos renovadores da prosa (Xohán Casal) e mesmo algúns deles destacarían neste xénero (R. Patiño co seu poema narrativo “Homes bielas” e X. Fernández Ferreiro³ co poemario *A Noite*).

- En canto ó cine, foi unha inquedaanza común que chegou a influír na súa literatura (como mostra a narrativa de Fernández Ferreiro) e que tivo proxección na Terra (Cribeiro foi o motor da creación do Cine Club da cidade de Vigo e da divulgación do cinema contestatario e de vangarda).
- Todo o relacionado coa arte (cómico, cartelística e pintura) habería que vinculalo ó pulo de Reimundo Patiño, pois o coruñés comprendeu o descoñecemento, na cultura galega, de fenómenos tan importantes como a pintura informalista e, posteriormente, logrou que o cómic galego chegase á maioría de idade.

A ruptura e renovación dos Brais Pinto foron posibles grazas ós valores de cada un dos membros desta “irmandade de fortes individualidades” que botou a andar en Madrid en 1958. Así a valora Méndez Ferrín (1996: 55):

Ferreiro vocacionalmente orientado á novela, Herminio Barreiro ó ensaio teórico, Graña ó poema, Cribeiro ó cine, Ramón Lorenzo á filoloxía, Bautista Álvarez amosaba vocación política activista de modo moi especial, mentres César Arias asumiu un claro papel de aglutinador e de relación con círculos galegos democráticos de persoas maiores ca nós.

Polo tanto, as actividades dos Brais Pinto van orientarse a atender as carencias citadas (idiomáticas, políticas, literarias e artísticas) a través da organización dun curso de lingua galega, da creación dunha colección poética pretendidamente rompedora e nova, da convocatoria dun certame de poesía, da asistencia ós actos do centenario da voda de Rosalía de Castro e Manuel Murguía (un deles marcado pola súa disidencia), da organización das homenaxes a Ramón Cabanillas e a Luís Pimentel e da creación do movemento plástico A Gadaña.

³ Quizais o “ulcismo” de Fernández Ferreiro se deba considerar parte da renovación, pois “xurdiu duns traballos que eu escribía na época de Madrid, de corte surrealista que traía tolos ó Ferrín e a Patiño” (Acuña 2009).

Con todo, tamén haberá ocasión para as “cousas de mozos” (a celebración de magostos e do cabodano de Brais Pinto, a participación na película de Cribeiro...) e as colaboracións en recitais e na revista do Centro Galego. Moitos destes rexistros públicos nos que participan son aproveitados para ofrecer unha certa dose de rexistro oculto e disidente.

3. Como, cando e onde poderían aparecer os Brais Pinto

Tendo en conta a entidade do grupo que acabamos de presentar, consideramos que os Brais Pinto poderían aparecer tratados en dúas materias do currículo da educación secundaria: en Lingua e literatura galega e, tamén, en Ciencias sociais, xeografía e historia.

3.1. *Lingua e literatura galega*

Dentro da materia de Lingua e literatura galega, os membros e satélites de Brais Pinto poderían ocupar un espazo máis relevante, pois o mesmo ca outros grupos de galegos en Madrid foron mecenas, produtores, consumidores, turraron coa censura...

É dicir, os Brais Pinto, xunto con outros grupos de madrigalegos, merecen –no noso parecer– un tratamento semellante ó que se lle outorga, por exemplo, á literatura do exilio. Polo tanto “a Galicia da emigración” podería ser un tema tan amplo como o que ocupa “a Galicia do exilio” e iso permitiríanos entender as relacións entre os galegos transterrados nas diferentes periferias (Madrid, Barcelona, Arxentina, Nova York...).

Non se pode esquecer que os galegos de Madrid –é o caso dos Brais Pinto, pero tamén doutros grupos– mantiveron unha relación estreita con América nin que moitos dos exiliados na Arxentina foron –nalgún momento– madrigalegos. E estas relacións sempre pasaron do trato persoal ó servizo colectivo e atento ás necesidades da terra (da metrópole galega). Podemos pensar en Luís Seoane, Lorenzo Varela, María Victoria Villaverde, Ramón de Valenzuela... e comprobaremos que todos pasaron por Madrid. E antes ca eles, houbo arxentinos (Francisco Luís Bernárdez, Isidro B. Maiztegui) que asistían ós faladoiros dos galegos no madrileño Lyon d’Or. Vidas que se fixeron con billetes de ida e volta antes e despois dos Brais Pinto (tamén empresas culturais de ida e volta como Sargadelos) e que merecen ser coñecidas.

Esta “Galicia da emigración”, á que pertencen os Brais Pinto, preocupouse pola normalización da lingua galega, concretamente polo seu estudo e pola creación dunha lingua literaria. Razón que debe ser citada cando se trata a historia externa da lingua e o proceso de consolidación dun estándar para o galego. Anos despois, un novo grupo de madrigalegos, arredor do Club de Amigos da Unesco de Madrid, daría pasos decisivos de

cara á normalización do galego como lingua da liturxia (Acuña 2009). E anos antes un dos madrigaleoarxentinos citados máis arriba, Francisco Luís Bernárdez, denunciara a prohibición do idioma (Alonso 2003).

3.2. Ciencias sociais, xeografía e historia

Os Brais Pinto merecen un tratamento específico dentro da materia curricular de Ciencias sociais, xeografía e historia, pois foron unha xeración activa e sen o seu labor social, cultural e político non se pode entender a historia de Galicia. Julio Aróstegui (2004: 131-132), a quen traducimos, considera como “xeración activa”:

unha xeración que entra nunha situación histórica dada (franquismo)⁴ e na que introduce cambios; actúa, pois, como portadora dunha cultura nova, aínda que non a asimile por enteiro no curso da súa vida (en Madrid), porque a súa mente está na tensión entre o recibido e o creado. Esta innovación xuvenil carece de “proxecto” madurado, a súa situación é máis ben un diálogo co mundo ó que se incorpora e unha exploración del. Cando madura o seu proxecto convértese en xeración activa (xa coa maioría dos seus membros na Terra).

A pesar de que hoxe os membros de Brais Pinto continúan a ser unha xeración activa en Galicia, a cultura galega na emigración –concretamente en Madrid– é a gran subalterna, a periférica dentro da periferia. E non se pode esquecer –pero esquécese e descoñécese– a súa contribución ó desenvolvemento da metrópole galega, pois o que ocorreu entre os madrigalegos foi, nalgún momento da historia, un espello do que ocorreu en Galicia (desenvolvemento do asociacionismo nacional popular galego...) e, ás veces, as novidades xurdiron na periferia madrigalega (péñese no nacemento da UPG, na revista e colectivo *Loia*, no Colectivo da Imaxe e Atlántica...).

Antes ca min, Víctor Freixanes (1998) citaba Madrid e Barcelona como dous referentes obrigados na reconstrución da identidade galega contemporánea, igual que noutrora o foran Cuba, Bos Aires e Montevideo. Pero pouca atención recibiron as dúas primeiras cidades citadas, esoutras alteridades na extraterritorialidade en palabras de Fermín Bouza (inedito). Por iso consideramos necesario o estudo da contribución dos grupos de galegos en Madrid, sobre todo do grupo Brais Pinto, para coñecer o feito diferencial galego. Hoxe, cos “símbolos antigos no fío da hecatombe”, en palabras de Avilés de Taramancos (tamén conectado cos Brais Pinto),

⁴ As parénteses e o seu contido son da autora deste traballo.

aínda na era do colonialismo e da resistencia (Said 1996), poderíamos reflexionar e tomar exemplo sobre as artes e maneiras de facer dos Brais Pinto.

Pensemos nun grupo de estudantes e traballadores galegos en Madrid, uns emigrantes de entre 20 e 27 anos que foron quen de aprender onde estaba e qué era Galicia (de 1958 a 1961, pero tamén en décadas sucesivas). A partir da súa propia experiencia de marxinação e subordinación foron quen de crear unha subcultura distinta e unificada e de desenvolver os seus propios mitos, rexistros públicos e ocultos e espazos e contraespazos de sociabilidade (Acuña 2009).

Compartamos ou non as súas opinións, gústenos ou non o seu traballo artístico, literario e filolóxico, os Brais Pinto son, ademais de xeración activa, un exemplo de solidariedade na súa autoaprendizaxe (Barreiro 2011) e tamén un exemplo de busca da dignificación e da identidade de Galicia.

A emigración serviu e serve de catalizador na toma de conciencia sobre a realidade galega porque a distancia provoca unha reflexión obrigada sobre os problemas dunha terra, dunha lingua e dunha literatura minorizadas.

4. Brais Pinto como obxecto de estudo interdisciplinar: coñecer o pasado para explicar o presente

Presentados os Brais Pinto como “xeración activa” polas súas achegas na política, na filoloxía, na literatura, na pedagogía e na arte (cómic, pintura e audiovisual), os seus compoñentes sobreviven na memoria dos que xa non somos novos porque ocuparon⁵ e ocupan un espazo relevante na cultura do país (escritores, políticos, filólogos, docentes...).

Todas as inqedanzas dos Brais Pinto deron unha serie de froitos que deben ser tratados no ensino obrigatorio, tanto nas aulas de Lingua e literatura galega coma nas de Ciencias sociais, xeografía e historia. Para xustificar unha abordaxe do grupo de maneira interdepartamental, coa finalidade de asegurar o seu coñecemento entre os máis novos, imos ofrecer varios argumentos que a continuación desenvolvemos.

- a) Se consideramos que a historia debe proporcionarlle ó alumnado un coñecemento global e necesario para entender o presente e mellorar o futuro, que é preciso facer emerxer no seu estudo suxeitos históricos silenciados (as mulleres, a clase obreira, os po-

⁵ Pénsese no labor de Xosé Alexandre Cribeiro como director da TVE en Galicia durante a retransmisión do traslado a Galicia dos restos de Castelao e mais no labor de Raimundo Patiño a prol do entrelazo sígnico coas xeracións seguintes.

bres, os emigrantes...) dándolles o protagonismo que lles corresponde e que vai permitir unha renovación no discurso histórico; daquela non podemos esquecer os Brais Pinto cuxa relación co poder estivo marcada pola disidencia co franquismo. E porque Brais Pinto foi un grupo subalterno e disidente, tamén se ocupou de darlles voz ós marxinados: os residentes no Pozo do Tío Raimundo, a través de Xosé Alexandre Cribeiro e Reimundo Patiño; os mercheros, por medio de Xosé Luís Méndez Ferrín; o lumpen de Marrocos, grazas a Bernardino Graña...

Estes contidos da área de Ciencias sociais, xeografía e historia poden axudarnos a tratar, dentro xa da materia de Lingua e literatura, cuestións de lingua e sociedade: a situación sociolingüística do mundo, a diversidade lingüística, a situación sociolingüística de España, o coñecemento das linguas minorizadas e internacionais, a variedade interna das linguas.

Este tratamento é posible dado que os Brais Pinto viviron no centro e na periferia e conviviron con linguas minorizadas, viaxaron, interesáronse por movementos internacionais (os *beatniks*, o existencialismo...) e quixeron aprender outras linguas (inglés, francés, alemán).

Os Brais Pinto foron conscientes da situación sociolingüística do seu momento e esforzáronse por comprendela. A súa preocupación polo idioma non quedou na anécdota, senón que aínda hoxe é lei de vida para eles.

- b) Se un obxectivo da secuencia de contidos de historia debe ser identificar e localizar no tempo e no espazo os procesos e os acontecementos máis relevantes na historia do mundo, de Europa, de España e de Galicia identificando as súas causas e consecuencias para adquirir unha perspectiva global da evolución; daquela é preciso achegarse ós Brais Pinto para entender o nacemento do nacionalismo galego, as súas divisións na década de 1970, a diferente actuación da UPG e do PCE na metrópole e na periferia (en Castrelo de Miño⁶ ou no Club de Amigos da Unesco de Madrid), etc.

E todo isto porque, repetímolo unha vez máis, seguen sendo xeracións activas que aínda protagonizan a nosa historia. E, de novo, coincidimos con outro obxectivo curricular do ensino da historia:

⁶ Méndez Ferrín (2010).

a análise de feitos e situacións relevantes da actualidade, particularmente de Galicia, con indagación dos seus antecedentes históricos e das circunstancias que os condicionan.

- c) Se os traballos e os días dos galegos en Madrid cobren todo o capítulo referente ás transformacións na España do século XX (a II República, a Guerra Civil, o franquismo, o nacionalismo, a transición política e a configuración do Estado democrático en España), a análise dos documentos persoais e da literatura emitidos polos Brais Pinto permite que nos achegemos á orde política e económica mundial da segunda metade do XX: ós procesos de descolonización (Vietnam, Alxeria...) e ó terceiro mundo.
- d) Se cómpre recoñecer os elementos básicos que configuran os principais estilos e artistas relevantes do mundo contemporáneo, contextualizándoos na súa época, e interpretar obras artísticas significativas; neste caso, non podemos esquecer o conxunto de contribucións artísticas e audiovisuais (pintura, cine, televisión) dos madrigalegos. Un exemplo ilustrativo é que os últimos autores homenaxeados no Día das Letras Galegas mantiveron unha estreita relación con membros de Brais Pinto (o entrelazo sígnico de Raimundo Patiño con Uxío Novoneyra e coa revista *Loia...*).

5. Unha selección de actividades

Se é razoable o exposto no apartado anterior (obxectivos e contidos que aparecen nas programacións didácticas), ¿como se poden tratar na aula as artes de facer do grupo Brais Pinto?

Como xa manifestamos, consideramos axeitada unha programación conxunta entre o departamento de Ciencias sociais, xeografía e historia e mais o departamento de Lingua e literatura galega. A colaboración podería prepararse a través dunha serie de actividades como as que consignamos a continuación.

- a) Lectura total ou parcial dun ensaio ou dunha obra literaria e elaboración dun traballo sobre o contexto histórico e cultural da época de estudo. Como títulos, aproveitamos aqueles que non son da autoría dos membros de Brais Pinto: o catálogo Do “*Gaudeamus Igitur*” ao “*Venceremos nós*” (editado en 2008 con motivo da exposición sobre as mobilizacións estudiantís do 68 en Compostela) ou a novela *Como en Alxeria* (2012) de Xosé Ramón Pena.

- b) Creación de distintos tipos de textos xornalísticos (crónicas, recensións, anuncios, manifestos, artigos de opinión, cartas ó director...) e de xéneros literarios (poesía, narrativa, ensaio...) na liña dos redactados polos membros do grupo Brais Pinto. Dado que algúns dos Brais Pinto foron destacados xornalistas (colaboradores, redactores...) e escritores dentro e fóra de Galicia, en distintas épocas da súa vida, teríamos acoutada a procura de material de exemplo. É recomendable a procura e manexo de xornais nos que colaboraron os Brais Pinto co obxectivo de comprender e compoñer textos semellantes.

Como indicamos, e sen desviarnos dos medios escritos, a época dos Brais Pinto é fundamental dentro da historia externa da lingua. Explicámonos: é importante coñecer esta etapa da historia social da lingua galega para manexar e interpretar textos e para entender o uso ínfimo do galego nos xornais (a illa de textos en galego dentro do xornal *La Noche*, por exemplo).

- c) Estudo dos parámetros de variación interna da lingua galega baseándose na biografía lingüística de cada un dos Brais Pinto. En primeiro lugar, a distinta procedencia dos seus membros (tres da provincia de Ourense, tres de Pontevedra, dous da Coruña e un de Lugo) ofrécenos a posibilidade de tratar contidos relacionados coas variedades xeográficas do galego. En segundo lugar, o oficio de afiador do ser mítico que lles deu nome permitiranos estudar as variedades sociais, concretamente as linguaxes específicas. Para abordar as variedades contextuais remitimos a outras actividades sobre a comunicación oral e escrita.
- d) Análise da situación sociolingüística de Galicia na época dos Brais Pinto e comparación coa situación actual. O alumnado elaborará un traballo de campo a partir da entrevista ós seus familiares, ademais de consultar outras fontes (o Mapa Sociolingüístico de Galicia, os apartados relativos á lingua galega da Enquisa das Condicións de Vida das Familias Galegas, etc).
- e) Procura, selección e obtención de fontes escritas segundo criterios de veracidade e pertinencia, diferenciando as fontes primarias das secundarias; contraste de informacións contraditorias ou complementarias a propósito dun mesmo feito ou situación. A aplicación práctica de todo o anterior será a redacción de pequenas biografías dos Brais Pinto falecidos (H. Barreiro, X. A. Cribeiro e R. Pa-

tiño) a partir de entrevistas cos compañeiros vivos... É importante reparar nos “esquecementos” e nos silencios das historias de vida dos protagonistas.

Outra posibilidade é a recolla bibliográfica e análise de documentos persoais (libros de memorias, entrevistas, conversas...) de cada un dos membros de Brais Pinto e comparación cos estudos existentes sobre eles.

A creación do personaxe que denominou o grupo permitirá ocuparse da biografía do afiador revolucionario a través da análise das fontes primarias e secundarias sobre el (por exemplo a través de distintos textos de Xosé Fernández Ferreiro).

- f) Elaboración dun resumo (que inclúa eixes cronolóxicos, mapas, esquemas e cadros) a partir da análise de textos históricos, lingüísticos, literarios, mapas, gráficos, fotografías, películas e obras pictóricas para obter información⁷. Outra opción é a redacción do tema a partir dun esquema.
- g) Situación do alumnado no seu grupo de amizades e explicación da súa propia mitoloxía xeracional, a súa autoaprendizaxe e os seus espazos e contraespazos de sociabilidade. É recomendable a comparación co momento vivido polos Brais Pinto (a través, por exemplo, da crónica e das fotos do “Magosto no Manzanares”). Profundarase, desta maneira, na comunicación oral e escrita propia da materia de Lingua e literatura galega.
- h) Investigación no ámbito familiar ou próximo das vivencias durante a Guerra Civil, franquismo, transición... Para este estudo consultarase e utilizarase o libro da profesora Elena Gómez Gálkina (2009).
- i) Redacción de distintas formas de comunicación e correspondencia (mensaxes electrónicas, mensaxes telefónicas, cartas en diferentes rexistros). Para isto o alumnado situarase coma se estudase ou traballase lonxe da súa terra de orixe.

A condición de emigrantes obrigou ós Brais Pinto a desenvolver distintos medios de comunicación (e que recolle o currículo de Lingua galega e literatura: cartas, instancias, solicitudes, reclama-

⁷ A exposición “Brais Pinto. O afiador revolucionario” concentra todas esas fontes.

cións, elaboración de traballos, presentación a premios...), pero tamén os impulsou a manter correspondencia con amigos e personalidades de distintas idades e lugares (Ramón Piñeiro, Ramón Otero Pedrayo, Domingo García Sabell, Luís Soto, Carlos Velo, Luís Seoane...). O alumnado imaxinará as relacións de amizade e redactará a correspondencia pertinente (amigable, académica...). Este traballo require necesariamente unha investigación previa sobre cada un deses autores citados.

Por outra parte, é aconsellable que se atenda a distintos tipos textuais, a diferentes intencionalidades (peticións de información, anuncios de clases, anuncios de busca...) e á comprensión e composición de textos da vida cotiá e académica, daquela en papel e hoxe dixitais (mensaxes electrónicas, matrículas nos cursos académicos, traballos...).

- l) Creación de textos mediante outras linguaxes como o cómic, a televisión, o cine.... O alumnado adaptará á linguaxe do cómic os grandes problemas da sociedade galega actual ou as súas preocupacións (a lectura dalgún texto de Reimundo Patiño pode servir de guía).
- m) Dado que os contidos relativos á educación literaria son habitualmente tratados nas aulas, resultará doado encontrar un espazo para os Brais Pinto. Como creadores de varios xéneros literarios (poesía, narrativa, teatro...), utilizaremos textos do grupo para estudar aspectos formais e temáticos (o amor, a dor propia e colectiva, a morte, Galicia...), as posibles coincidencias e diferenzas...

Despois de ler e comprender distintos textos, o alumnado recoñecerá os recursos literarios de cada xénero, pero tamén creará textos de intención literaria, ademais de elaborar tarefas colectivas sobre determinadas lecturas e o seu contexto (entendendo o influxo das circunstancias históricas e da situación sociolingüística na evolución do sistema literario galego).

É adecuado que, o mesmo cós Brais Pinto, o alumnado reflexione sobre as posibles carencias da literatura galega (títulos, xéneros, autores) ou sobre o papel dos premios na época de Brais Pinto e na actual.

- n) Investigación sobre os faladoiros e os grupos literarios ós que pertencen os membros de Brais Pinto antes e despois de ir a Madrid. O alumnado representará algún faladoiro en que se traten os grandes problemas de Galicia. Reflexionarase, polo tanto, sobre os cafés como lugares de formación.
- ñ) Estudo da xeografía do lugar de procedencia de cada un dos Brais Pinto (tipo de relevo, clima, vexetación...) e posible comparación co do lugar de orixe do alumnado. Esta investigación acompañarase cunha excursión (Celanova, Padrón, A Coruña, Pontevedra...) ou coa creación dun roteiro xeográfico-literario.

6. Conclusión

É preciso entender que os Brais Pinto conformaron unha conciencia política e lingüística e un discurso literario galego en Madrid nun contexto de opresión. Estes galegos “en tránsito” por estudos ou traballo mantiveron unhas xuntanzas e uns rexistros necesarios para a reconstrución do sistema literario galego e para o devir histórico de Galicia (faladoiros, editoriais, revistas, libros, propaganda subversiva...) que deberían estudarse nas aulas.

E, se non é posible unha visión de conxunto, abondaría con transmitirle ó alumnado a curiosidade por uns estudantes e traballadores que atenderon ó “nós” e ó “outro”. Non podemos esquecer que houbo xente tan xenerosa que estivo disposta a ensinarnos, a acompañarnos e a descubrirnos Galicia e o mundo. Así foron os Brais Pinto.

Referencias bibliográficas

- Acuña, Ana (2009): *Facer literatura galega en Madrid (1950-2000)*. Santiago de Compostela: Universidade. (Edición electrónica).
- Acuña, Ana (2011): “Presenza de Novoneyra en Madrid”, *Boletín da Real Academia Galega* 371, 7-16.
- Alonso Montero, Xesús (2003): *A batalla de Montevideo. Os agravios lingüísticos denunciados na UNESCO en 1954*. Vigo: Xerais.
- Aróstegui, Julio (2004): *La historia vivida. Sobre la historia del presente*. Madrid: Alianza.
- Barreiro, Herminio (1986): “Aqueles anos do Brais con Patiño”, *Dorna* 9, 23-29.
- Barreiro, Herminio (2011): “Brais Pinto como autoaprendizaxe”, *A Trabe de Ouro* 86, 255-261.

- Bouza, Fermín (inédito): *Madrid y las culturas lingüísticas: de la autobiografía a las propuestas de reconstrucción cultural*.
- Freixanes, Víctor (1998): “Letras galegas en Madrid”, *La Voz de Galicia* (6-6-1998), 14.
- Gómez Gálkina, Elena (2009): *Eu son eu e a miña memoria*. Santiago de Compostela: Fundación 10 de Marzo.
- Gurriarán, Ricardo (ed.) (2008): Do “*Gaudeamus igitur*” ao “*Venceremos nós*”. *As mobilizacións estudiantís do 68 en Compostela*. Santiago de Compostela: Fundación 10 de Marzo.
- Méndez Ferrín, Xosé Luís (1996): “Anos de aprendizaxe de Reimundo Patiño”, en *Reimundo Patiño. Ciclo monográfico de conferencias*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 51-67.
- Méndez Ferrín, Xosé Luís (2010): “Castrelo de Miño na historia”, *Faro de Vigo* (25-9-2010), 4.
- Pena, Xosé Ramón (2012): *Como en Alxeria*. Vigo: Xerais.
- Said, Edward W. (1996): *Cultura e imperialismo*. Barcelona: Anagrama.

